

POSZLER GYÖRGY

Medialitás: tételek és kételyek

Előszó

Huszonnégy dolgozat a medialitásról. Szélesebb értelemben a medialitás és a kultúra tudományai, szűkebb értelemben a medialitás és az irodalomtudomány viszonyáról. Ebben is egy sajátos összetevőről. A hazai tudománytörténeti hagyományról. Ahogy a 20. századi magyar irodalomtudományban a közvetítés és közvetítettség minőségei és összetevői, variációi és dilemmái – néhány alkotónál – meghatározóan megjelennek. Egy konferencia előadásai.¹ Azaz terjedelmük megkötött. Szélesebb összefüggések feltárására se idő, se hely. Inkább kérdések, mint válaszok. Ahogy ez az előadás műfajából következik. Újraolvassák a magyar elméleti hagyomány néhány fontos mozzanatát. A ma tudományát művelik és a tegnap tudománytörténetét. Ebből következik néhány valódi meglepetés. Korábban is elismert nagyokkal, félig feledett kutatókkal, szándékosan elhallgatott alkotókkal, fel nem tárt folyamatokkal kapcsolatban. Persze nem végezhetik el a tudománytörténeti feltárást. De mutatják: merre kell a részletesebb kutatást megindítani.

Meghatározások

Miről is van szó? A közvetítés és közvetítettség mibenlétéről. A medialitás és médiumok lehetőségeiről. Az irodalomban és irodalomértelmezésben. A művészetekben és a kultúrában. Ahogy az irodalomból kiindulva a többi művészetet és az egész kultúrát megközelíteni lehetséges. Egy Babits-vers útmutatása jut eszembe. Németh G. Béla egykori, nagyszerű értelmezésében. *Csak posta voltál.*

¹ A kötet a 2006. április 27–29-én Debrecenben *Szerep és közeg. Medialitás és kulturalitás a 20. századi magyar irodalomtudományban* címmel megrendezett konferencia válogatott és szerkesztett szövegeit közli. (A szerk.)

A közvetítés költői-költészettani metaforája. A problematikussá vált individuuum, megrendült „én” keresi önmagát. Megsejti ott, ahol és ahogy – lépteivel – nyomot hagy a szönyegen. Nem arról van szó, aki a nyomot hagyja. Nem is arról, amit a hagyott nyom jelent. Hanem magáról a nyomot hagyás tényéről, megfajtott értelméről. Hogy a nyom valakitől, valakinek, valamit, valahogyan közvetít. Közvetít múlt és jövő, nem művészet és művészet, én és te, netán alkotó és befogadó, író és olvasó között. Talán éppen itt lehet a lényeg. A nyomot hordozó szönyeg „médiában”. A szönyegen nyomot hagyás „medialitásban”.

A medialitás gondolata mögött mélyebb gond is rejlik. Az irodalomtudomány önmaga-keresése. Önmeghatározási kísérlete. Ahogy megkísérli újradefiniálni önmagát. Nem először és – nyilvánvalóan – nem is utoljára. Minden tudomány történetének, metatudományának, önértelmezésének természetes gesztusa. Válasz a „világállapot” változásainak kihívására. A világkép átalakulására, az értékrend fordulataira, a humaniorák vereségszituációjára, a technika forradalmaira, a médiumok expanziójára. És – persze – még sok minden egyébre is. Többek között magában az irodalomtudományban végbe ment folyamatokra. Az elmélet 20. században bekövetkezett „paradigma?”-váltásaira. A formalizmustól a dekonstrukcióig, a strukturalizmustól a posztstrukturalizmusig. Ami alapvetően átalakította a jobb sorsra érdemes tudomány szerkezetét is. Amennyiben az irodalomtörténet-írás fél-hegemóniáját felváltotta az irodalomelmélet-írás majdnem-monopóliuma. A historicizmus „leváltása” után nemigen lehet történetet írni. A nem historicista történetek (irodalomtörténetek) elméletét megkísérelték megírni. De az ezekre alapozó irodalomtörténeteket még nem. Nagy elbeszélések nélkül valószínűleg nincsenek nagy irodalomtörténetek sem. Újra kell tehát fogalmazni az irodalomtudomány szerkezetét és összetevőit. Itt vetődik fel a medialitás perspektívája. Lehetőség. Az elméletírás bővítésére. A történetírás megújítására? A nyomot hagyás felől a nyomot hagyó és a nyom értelmezésének megközelítésére.

A nyomot hagyóról és a nyomról Horváth János és Thienemann Tivadar világosan beszél. Az irodalom meghatározásáról szólván. Elemzik többszörösen is a kötet szerzői. Hogy írók és olvasók szellemi közössége – írott művek közvetítésével. Ahogy Horváth – ma már klasszikussá nemesedetten megfogalmazta. Thienemann pedig tovább bontotta-pontosította. Bevezetvén az író–olvasó viszonyba a szóbeliségből írásbeliségbe való váltás, azaz a mediális közegek okozta változásokat. Így válik is mindig is fontos szellemi előddnek számítót, nem szellemtörténész Horváth János mellett fontos szellemi előddé a szellemtörténész Thienemann Tivadar is. Ám érdemes – éppen a medialitás szempontjából – a hármas viszony elemeit és szerkezetét pontosabban szemügyre venni. Tehát: írók,

művek, olvasók. Az első és a harmadik elem, írók és olvasók szellemi viszonya, közvetített szellemi viszonya. Amiben a második elem, az írott mű közvetít. A mű tehát a közvetítő, a mediátor. De az sem lényegtelen, hogy nem egyszerűen műről, hanem írott műről esik szó. Azaz a szóbeliség flexibilis-változó „irodalma” helyett az írásbeliség fixált-rögzített irodalmáról. De az orális „irodalom” testközel, hallgató-közösségi közönsége helyett az írott irodalom távoli, olvasó-magányos közönségéről is. És a háttérben még egy – nem lényegtelen – folyamatról. A szóbeliség közege hangos olvasójának az írásbeliség közege néma olvasójává való alakulásáról. Vagyis a medialitás szempontrendszere tovább finomítja Horváth egyszer már Thienemanntól is finomított alapviszonyát. Talán egy dolgot még érdemes megjegyezni. Író–mű–olvasó viszonyában a korábbi irodalomtörténet-írás, a szellemtörténész irodalomtörténet-írás is, elsősorban az első kapcsolódást, íróét és műét vizsgálta. Ki és milyen az író. És kilétéből és milyenségéből milyen művet teremt. A strukturalista megközelítés zárójelbe tette a szerző kilétét és milyenségét. És a mű milétére és milyenségére koncentrált. A medialitás szempontrendszere természetesen vizsgálhatja: hogyan és mitől lesz a szerző szerzővé és olyan szerzővé. Hogyan és mitől lesz a mű művé és olyan művé. Legszajátabb területe azonban mégis a második kapcsolódás, mű és olvasó. Hogyan és mitől jut el a mű az olvasóhoz. És milyen és mitől olyan az olvasó, akihez eljut. Ettől pedig az irodalomtudományi vizsgálódás látókörébe kerülhet a teljes irodalmi alapviszony. Az irodalom és az irodalmi élet teljes társadalmi vérkeringése. Új szempontokat adván az irodalom történeti kutatásának is.

Mozzanatok

A kötet – egy konferencia előadásából válogatott huszonnégy írás – négy ciklusba rendeződik. Az első írás elméleti bevezetés. Alapkérdésekben igazít el. A medialitás és a művészeti igazság viszonyában. Meg a hazai modernség elméleti hagyományaira, a kötet tényleges tárgyára irányítja a figyelmet. A ciklusok logikusan építkeznek. Témakörök szerint rendezik az előadásokat. Már amennyire a konferencia nem szigorúan zárt logikája engedi. Egy-egy példa a medialitás szempontjairól – a hazai irodalomértelmezés történetében. A medialitás változatai a stíluselmzésben – néhány egykori tudós életművében. Nyitás az egyetemes kultúratudomány felé – a médiumok változó világában. A medialitás változatai a társművészetekben – az egységesebb művészettudomány lehetőségeiben. A ciklusok némelyike spontán egységet alkot. A tanulmányok szinte folytatják

egymást. Például a Horváth Jánosról és Thienemann Tivadarról szóló. Az irodalmi alapviszonyról és a szöveg fogalmáról értekezvén. Meg az összefoglalás a tízes évek új kezdeményezéseiről. Ahogy szempontjai visszatérnek Zolnai Béla stíluselmzéseivel és Bán Imre stílusfogalmával kapcsolatban. Persze a kötet kohéziója mögött a konferencia kohéziója rejlik. Abban pedig a konferenciát szervező kutatócsoport elméleti és módszertani kohéziója. Még a tematikailag látszólag távolabb álló értekezések is kapcsolódnak. Például a hermeneutikáról szóló. Ahogy e diszciplína létét az írásbeliség és a könyvnyomtatás mediális fordulatához köti. Vagy a Kerényi mitológiáját elemző. Ahogy a mítoszok újramondásának korlátait vagy lehetetlenségeit a nyelv mint médium áthidalhatatlan távolságából – vagy abból is – vezeti le.

Szinte a középpontban a közeg, a közvetítettség, a medialitás nagy fordulata. Pontosabban két nagy fordulata. A szóbeliségről az írásbeliségre és az írásról a nyomtatásra való átmenet. Ami egyfelől a szövegek szerkezetét alakítja át. Mert az első fordulat után nem hallgatni és megjegyezni, hanem olvasni és megérteni kell a szöveget. Mert a második fordulat után nem zárt kolostori közösségeké, de nyitott írástudó rétegeké lett a szöveg. E változás pedig más befogadói magatartást és más befogadási folyamatot inspirál. Másfelől a szövegek stílusát alakítja át. Mert a szóbeli közlés a hangzó szöveg minőségeire, a szó és mondat akusztikai hatásaira figyel. Mert az írásbeli közlés a rögzített szöveg minőségeire, szó és mondat vizuális hatásaira is figyelhet. Továbbá minőségi, szerkezeti-stiláris eltolódás az olvasás formáinak változásában. A hangos olvasásra szánt írott szövegben erősebb hangsúly esik a szöveg dallamára és ritmusára. A néma olvasásra szánt szövegben erősebb hangsúly eshet a szöveg sűrítettségére és kohéziójára. Vannak e változásokban jelképes pillanatok és jelképes folyamatok. Jelképes pillanat, amit Balogh József elemez. Ágoston megfigyeli, hogy mestere, Ambrus némán olvas. Jelképes folyamat, amit Thienemann Tivadar elemez. A szerzetesi közösség hallgató, közeli közönsége a magányos literátor olvasó, távoli közönségé alakul. És – láttuk már – e változások hívják létre a szövegmagyarázat tudományát, a hermeneutikát is. Ehhez kapcsolódik egy még elemzendő gond. Az irodalmi mű létformájával kapcsolatos. Hogy legyen szóbeli vagy írásbeli, írásbeli vagy nyomtatott, hallgatott vagy olvasott, némán vagy hangosan olvasott, mindig csak közvetítetten, mondhatni interpretációban létezik. Szóban, azaz elmondottan vagy előadottan az elmondó-előadó interpretációjában. Írásban, azaz olvasottan a hangosan vagy némán olvasó saját interpretációjában. A közvetítettség leépítéséhez vagy egyszerűsítéséhez fűződnek a kötetben pompásan elemzett nosztalgiai. Például Kerényi Károly Sziget-antológiáját vagy -mitoló-

giáját illetően. Hogy visszanyerhető-e az írásbeliséget megelőző szóbeliség közvetlensége. Vagy visszanyerhető-e a mítoszok újramondásában születésük közvetlensége. A nosztalgiaiak – nyilván – ismerik önmaguk korlátozottságát vagy lehetetlenségét. De van valami, amivel mindenképpen számolni kell. Egy újfajta szóbeliség születésével. Ami nem az eredeti szóbeliség természet adta közvetlensége. Hanem a médiumok szülte szóbeliség technika adta közvetítettsége. Például a rádióban hallható irodalom akusztikus vagy a televízióban látható irodalom vizuális közvetítettsége, kvázi-szóbelisége. Ami – természetesen – nem írásbeliség előtti, hanem írásbeliség utáni, vagyis az írásbeliségre épülő szóbeliség. Mind ezt érinti a kötet. Ám a gondok – nyilván – még további kutatásokat tesznek szükségessé.

A tanulmányok tehát újraolvasnak és továbbgondolnak néhány, a hazai tudománytörténetben korábban körvonalazott, olykor csak megsejtett tendenciát. Ez lehetőséget ad egy-egy rendkívül termékeny „felfedezésre”. Ezek felsorakoztatása a kötet egyik legfőbb érdeme. Horváth Jánost – természetesen – nem kellett felfedezni. Tudománytörténeti helye mindig is evidencia volt. De Thienemann Tivadarra, Kerényi Károlyra, Hajnal Istvánra már ráborult az erőszakos feledtetés árnyéka. Igaz, a tudományos és egyetemi szellemi életbe való visszavezetésük már legalább két évtizedes folyamat. Írásaikból új kiadások is születtek. Noha valamelyest esetleges és főképpen nem teljes kiadások. És pontosabb értelmezésükben akad még tennivaló. Mondjuk, alaposabban megnézni a germanista Thienemannt és a Minerva szerkesztőjét. De például Balogh József és Zolnai Béla „újrafelfedezésének” nem sok előzménye van. És elemzendő még a romanista Zolnai. Az összehasonlító irodalomtörténet-írás tudósa és a Széphalom szerkesztője is. Meg a kötet jó néhány szempontja új fényt vethetne a szellemtörténeti módszertan és tudománytörténeti mozgalom hazai történetére. Hiszen a magyar tudománytörténet e fejezete még megírandó. Lukács György és Fülep Lajos egykori folyóirat-kísérletével, a Szellemmel és a Minervával együtt. Beleértve a bölcséleti és irodalomelméleti megalapozást. Továbbá Thienemann Tivardart, Prohászka Lajost – és még sok minden egyebet is.

Meggondolások

Összefügg ezzel az irodalomtudomány önmeghatározásának vagy mibenléte új megfogalmazásának már említett gondja is. Hogy integrálódhat a kultúra tematikájában egyetemes, metodikájában sokszínű tudományába. Amely a többi

művészettudománnyal együtt hermeneutikai megalapozású átfogó esztétika. És a kultúra többi területével együtt mediális megalapozású átfogó művelődésemélet. Legfeljebb ebben remélhető az irodalomtörténet-írás megújulása. Azokon az alapokon, amelyeket a kötet dolgozatai megközelítenek. Az irodalomnak mint szellemi viszonyoknak mindhárom tényezőjét, író, művet, olvasót egyszerre megmozgatva. A közvetítettség történelmi fordulataiban. A közöttük való kapcsolatok történelmi alakváltásaiban. És ha már a szellemtörténet is szóba került. Ne feledjük: Dilthey álma is ez volt. Az irodalomelmélet mint az egyetemes kultúraelmélet része. Az irodalomtörténet mint az egyetemes kultúratörténet része. Ezt közelítette nagy elméleti monográfiáiban. A szellemtudományokhoz írott bevezetésben, a történeti világ felépítéséről a szellemtudományokban. És nagy történeti összefoglalásaiban. A világszemlélet változásairól, a porosz históriáról, a német szellem alakulásáról, a pedagógia fejlődéséről. És még sok minden egyébről is.

Persze – régi típusú irodalmárként – megfogalmazhatnék néhány aggodalmat. Vagy inkább kételyt is. Ott van tehát a viszonylatrendszer – író, mű, olvasó között. Világos: a medialis mindhárom elem értelmezésében szempont lehet. Talán – mondtam már – legfőképpen a mű és az olvasó között. Hiszen szerzőről és műről, szerző és mű viszonyáról sokat tudott vagy mondott már a hagyományos irodalomtörténet-írás is. Ezért vagy ezért is lehet a medialis mű és olvasó között a legérdekesebb. És e mediális szempont több, mint az olvasásszociológia és más, mint a recepcióesztétika. Pontosabban: benne lehet mindkettőben. És mindkettővel együtt egy szélesebb érvényű hermeneutikában. Mégis. Aggódom valamelyest a szerzőért és a műért is. A szerzőért. Mert nem hiszem, hogy a szerző halott. Értem, hogy változnak a hangsúlyok. Műveljük a szerzők irodalomtörténete helyett a művek irodalomtudományát (vagy irodalomtörténetét). És a művek irodalomtudománya vagy irodalomtörténete helyett az olvasók irodalomtörténetét (vagy irodalomtudományát). És a műért. Hogy a medialis mellett ne feledjük a szoros olvasást. A szerkezetelemzést; a stílusvizsgálatot; az összehasonlító értelmezést. Trendek (paradigmák?) – természetesen – változnak. Historicismus után formalizmus, strukturalizmus, posztstrukturalizmus, dekonstrukció. És – útban egy nagyobb integráció felé – megjelentek a medialis szempontjai is. De ne feledjük, vigyük magunkkal a korábbi trendekből (paradigmákból?), ami nem feledendő, magunkkal viendő. Nem tagadom: főként egykori alaptudományunkért, az irodalomtörténetért aggódom. Mert kételkedem az irodalomtörténet nélküli irodalomtudomány megalapozott és tartós érvényében. Ne adjuk fel Toldy és Scherer, Riedl és Taine, Horváth és Lanson tudományát.

Tudom, a historicizmus múltával megrendült a talaj alatta. De talán próbáljuk nem feloldani, hanem megszilárdítani. Körülvenni pszichológiával, szociológiával, a médiumok történetével. A három tényező (író, mű és olvasó) együttes történetévé, az irodalmi élet, a teljes irodalmi-társadalmi vérkeringés történetévé alakítani. Benne e teljes irodalmi vérkeringés médiumaival és intézményeivel. Talán lehetne.

Ajánlom a könyvet az olvasóknak. Az irodalmat kutatóknak, tanítóknak, tanulóknak, kedvelőknek, figyelőknek. Még nem elemzett szempontokat vet fel. Tehát érdekes. Ha már elemzett szempontokat vetne fel, érdektelen lenne. Még vitatható állításokat fogalmaz meg. Tehát töprengeni készlet. Ha vitathatatlan állításokat fogalmazna meg, unalmas lenne. Ellentmondásra is serkent. Tehát jó olvasmány. Ha csak egyetértést szülne, rossz olvasmány volna. Valami fontosat tesz lehetővé. Némi termékeny nyugtalanságot.